
М. ЛИСИЧЕНКО

ВЕРХНЯ СВАНЕТІЯ

(НОТАТКИ МАНДРІВНИКА)

Верхня Сванетія — це западина в центральній частині Кавказьких гір. З півночі її обмежують велетенські вершини Головного пасма, з півдня отинають гори Сванетського краю і лише на південному заході є невеличкий розрив у цьому суцільному крижаному колі, щось заввишки всього 600 метрів над рівнем моря. Тимчасом як пересічна височина усього бар'єру понад 3000 м., а окремі вершини зносяться понад 5000 м.

Від Нальчиків до Адиги є добре розроблений колісний шлях долиною річки Баксана, і ті нечисленні гуртки туристів, що хочуть дістатися Верхньої Сванетії з найнепрístupнішого її боку — з півночі, себто перетявши головне пасмо кавказьких гір, здебільшого їдуть сюди. Окрім того, селища понад верхів'ям Баксана — головна база всіх, хто намагається зійти на верховини Ельбруса. Адиги-Су розташувалась у вузькому міжгір'ї на лівому березі Баксана, що прудко мчить білясті блакитну воду, з гуркотом перекочуючи каміння в своєму ложі. Місцевість тут на прочуд мальовнича, але посушлива. Я невеличкі ниви балкарські порізані ариками, якими одводять воду з річки. Населення живе переважно з скотарства і в культурності дуже поступається перед сусілами своїми — кабардинцями. Становище балкарської жінки, як і скрізь на Кавказі, тяжке. Надмірна праця, недостатнє живлення та раннє одруження дуже старять її і в 35 років вона скидається на семидесятилітню бабу.

Чимало молодих дівчат працюють у коменсолах, але зорганізувати заміжжя жінок дуже важко — на перешкоді цьому стоять їхні чоловіки. Проте, останніми часами почали улаштовувати учбові майстерні, в які досить охоче йде частина жіноцтва, я активні робітничі з жінвділлу великі надії покладають на ці майстерні.

Звичайно, потрапивши в Адиги-Су, важко відмовитися, щоб не використати як найбільше екскурсійних можливостей, і хоч головна наша мета Сванетія, ми все ж, договорившись заздалегідь провідників - сванів, що на наше щастя випадково прийшли тули, вирішилися на Кругозор — лавовий виступ Ельбруса на височині 3200 метрів.

До поляни Азау, звідки починається схід на Кругозор, 14 кілометрів порівнюючи легкого шляху: спочатку колісною дорогою понад берегом Баксана, а тоді досить добре протоптанню стежкою в шпильковому лісі, де лише разів по два доводиться брести невеличкий потік та щось із кілометр іти по лавових брилах та уламках. Вирядившись з Адиги-Су вже в обід, бо довелося перечікувати дощ, ми дісталися до поляни Азау над вечір і поки здерлися на той „кілометр по вертикальній лінії“, як заповнення путівники, то змогли так, наче йшли під дощем. Під Кругозором нас щільно огорнули жари, я ми збились з стежки, але наш провідник почав дудити в рожок і за якийсь час десь зверху долинув поспіс — це відгукнувшись з намету. Прямуючи на поспіс, ми дісталися кінець кінцем і Кругозору, але жари були такі густі, що довелося залізти під намет, ховаючись від вогкості.

На Кругозорі поставлено три намети і це дуже полегшує схід на Ельбрус та екскурсію на його крижані поля, бо є можливість досить вигідно ночувати там. З того часу, як високо-гірський туризм стає справою трудящих, неприступний Ельбрус зробився далеко приступнішим, і якщо до жовтневої революції випадків, коли досягали верховини, було всього щось 18, то тепер щоліта раз, а то й двічі на місяць коміусь дивився і пошастить зійти на верховину. Надзвичайно цікаві два масові підйоми, перший у серпні 1925 року, коли верховини Ельбруса досягли 19 чоловік, з них п'ятеро дівчат, і другий улітку 1928 року, коли червоні курсанти військової Тифліської школи в складі 20 чол. за проводом своїх командирів у повнім походнім устаткуванні пройшли верхи всю Сванетію, а тоді, залишивши на поляні Азау коні, сімнадцятеро їх зійшли на верховину Ельбруса.

Конуси Ельбруса досить похилі й надто великих технічних труднощів, щоб зійти на них, нема, але надзвичайно тяжко дихати на такій височині. На самій верховині тиск атмосфери більше як уавос нижчий від нормального й найкраще дай, а то й три ночі переночувати на височині в 4200 м. у так званому „Притулку 11 - ох“, щоб людина, сказати б, „акліматизувалася“. Так, між іншим, вчинила й екскурсія 19 - х 25 року.

Дарма, що ми одягли на себе теплу одіж і сидимо в наметі — холод починає дошкуляти нам і тут. Проте горини кажуть, що холодна ніч у горах завжди віщує ясну погоду, і справді до десятої години випогоділось, зійшов місяць і освітив таку картину, що навіть холод не зміг удержати нас у наметі, й ми вилзли під голє небо й просиділи так без сну цілісніку ніч. Наш Кругозор видавався чорним майданом, а кругом його оточували велетенські льодовики й зовсім невеличкі, як дивитися звідти, обидва конуси Ельбруса. Вічні сніги матово мерехтіли в синій місяць, низько над головою перелискували зорі, вслічезні, яскраві Великий Віз на самому видноколі, найнижча його зірка навіть заховався за обрій. Тиша, тиша була неймовірна, за всю ніч хіба може двічі дуною прокотитися гуркіт, — то тріснула певно десь крига або обірвався холодний крайок льодовикового „языка“. Перед світанком сутінь згускла, а потім почала синішати, де далі набуваючи фіялкових відтінків, усе червоніших, тоді спалахнула райдужна пожежа й викинуло сонце.

Проте безсонна ніч далась у знаки, і ми досить мляво почали сходити вниз. Перепочивши трохи на поляні Азау, духом пройшли чотирнадцять кілометрів до Адаз Су, а потім, нашивдку пообідівши, рушили до Бечойського перевалу у Сванетію. Перевал цей, як казали нам, „серйозний“, і речі наші несли провідники та, почасти, ми самі, бо в'ючак не завжди там може пройти. До перевалу доводилося йти ущелиною Юсєнги, правим берегом потоку тієї ж назви, що мов навісний вирывав униз, збиваючи цілі жмари бризків і шумовиння. Поки стемніло пройшли дев'ять кілометрів ущелиною, а після, вже поночі, почали шукати коша, де ми заночувати. Вітру, на щастя, не було, й ми примушдалися йти з запаленою свічкою, бо в темряві важко знати тропку. Аж о дев'ятій годині вчули собачу гавкотню й звернули на неї.

Назустріч нам вийшло чотири чоловіки, та аж тоді як ми увійшли в кіш та розташувалися біля багаття, ми побачили, що господарів тільки двос, бо, за старим кавказьким звичаєм, вони не сідають при гостях, а весь час, стоячи, прислужують їм. Щодо двох інших чоловіків, то один був міліціонер із постової варті, а один балкарець, що вертався з Сванетії, провівши туди кількох туристів. Господар одразу заходився пекти прісні кукурудзяні коржі на вечерю. Швидко й зграбно одягнувши їх у малесеньких ваганках та обливши зверху водою, поклав пектись у гарячий попіл. Весело палають соснові гілки, кидуючи нерівний червоначий відсвіт на обличчя людей, що гріються біля вогнища, повільно точиться розмова. Ніхто, окрім сванів, не розуміє російської мови, отож вони перекладають нам нескладні гірські новини. Кіш стоїть біля самої межі Балкарії з Сванетією, і озброєний міліціонер вартує, щоб не прогнали крадькома худоби через межу. Та один сван таки

перегнав бика і перегнав через таку кручу, що у міліціонера не звелася рука затримати його. Сміється оповідач, сміються й слухачі, а господар пильнє, чи не треба кому чого. Наймолодший з гостей, підліток сван, скручує цигарку, але не встиг ще сягнути по вогонь, як дбайливий господар підносить йому головешку. Та ось жоркі попеліски. Обтерши їх об полу черески від попелу, господар роздає їх гостям. Обносить усіх айраном у чималеньких коряках. Яюсь незручно користуватися з широт такої гостинності, наперед знаючи, що грошей з нас ніяк не візьмуть. Але здадусю, що в нас є півпівляшки коньяку, отож виймаємо її і собі беремо всіх частувати, починаючи, як годиться, з господаря. Та наші свани відмовляються пити. Виходить, у них ворожнеча з балкарцями, отож пити разом не випадає. Ворожнеча розпочалася з того, що балкарці з Адил-Су ніби забили шістьох сванів. Проти господарів та міліціонерів вони нічого не мають, бо це житці інших селищ, а ось гість-балкарець з Адил-Су. Але гість теж з якихось міркувань одмовляється пити, хоч боятися йому сванів не доводиться: у чужій оселі вони не займуть його, а адосвіта ми їдемо далі.

— Пшіт! Пшіт!— захоочує нас гостинний пастух до Іжі, та щепели працюють уже повільніше, очі несамохіть заплющуються, почуття ситости та тепло багаття хлинуть до сну.

Повечерявши, лягли спати тут же біля вогню на землі й хоч дим виїдав з навічкі очі, але спали міцно після безсонної ночі на Кругозорі, хоч зрідка прокидалися, коли собаки чинили надто гучну гавкотню, ганяючи, як це не дивно, вовків. Удосвіта нас розбудили провідники, й гостинний господар нагодував нас на дорогу айраном, категорично відмовившись узяти щось за турботи.

Неподалік од коша тямно виблискував кінець льодовика. Ми почали обходити його мореною, сходячи чим раз вище по схилу гори, вкритого вічним снігом. Прикрій схід вимагав багато напруження і хоч було досить холодно, ми обливалися потом. Поспішали швидше, поки ще не пригріло сонце, пройти так звану „дошу зледеніння“ бо, коли почне танути, йти дуже важко, надто не маючи потрібного приладдя, от хоч би „кигтів“ на ноги. Кілька хвилин перепочивши і змерзши за ці кілька хвилин до дріжків, зійшли на фірнове¹⁾ поле. Сонце вже підійшло й відблиск снігів так різав очі, що довелося одягати чорні окуляри — консерви. Проминувши поле, почали збиратися на самий перевал. Попереду йшов провідник з кригуробом, вирубаючи приступки для ніг, і за ним ми та два інші провідники.

Ідучи не мали багато часу роздивлятися круг себе, бо мусіли дуже пильнувати, щоб, бува, не впасти на стрімниці й не покотитися у розчакнуті внизу розколіни з льодовику, що мріли заламами, синіми угорі, зеленими нижче. Через шість годин ми опинилися на верховині й посідали знесилені просто на сніг. Важко переказати, яке охоплює почуття, коли, стоячи на верховині, дививши на велетенську снігову мережу, зібгану де-не-де гігантськими зморшками, померекану синіми розколинами й блискучими скалами поцятковану. А внизу облямована яскравою оправою крижаного кола гір, примостилися Сванетія, така чарівна, така дивна, що забуваєш і втому, і спрагу, і пронизливий холод, що проймає з усіх боків тут на верховині.

„Кавказ подо мною, один в вышине...“ починає зненавця декламувати один із провідників. Вірш дуже пасує до оточення, але трохи дивно, що людина, яка так часто ходить тут, усе ж таки відчуває немов би й звичну їй красу. Другий провідник підвів і нищипоріть поміж камінням, а потім посміхаючись протягас нам кулю. Це коли сван іде вперше через Бечойський перевал, то кладе кулю поміж каміння, і тоді він завжди швидко тут переходитиме й не загине наглою смертю. Очевидячки, це відгук якогось давнього ідолянського жертвування. Проте, куля не всіх рятує. Недавно якийсь сван ішов сам один через Бечо та й провалився у розколіну. Аж за кілька днів витягли бідолаху та й то вже мертвого. Тяжко було витягати, довелося

¹⁾ Фіри — зледенілий у кристалі сніг.

одного спускати вниз на мотузці Я уже витягнув мертвяка, витягати тоді живого. На Бечо та Я на інших перевалах не так уже Я зрідка трапляється, що гинуть люди. А кую, якщо хочете, беріть собі на спомин, бо це, звичайно, дурниця, і ні від чого вона не врятує.

Здається, без кінця стояв би тут, милуючись з дивного красивду, але провідники поспішають. Сьогодні треба ще пройти щось із тридцять кілометрів, хоч кілометр тут не міряні Я далеко влучніше, коли сказати, що треба йти цілісний день і не баритись. Отож ідемо.

Спускатися куди легше, ніж видратися нагору Я часом сходячи, а часом просто з'їжджаючи, немов на санчатах, дістаємося ми краю льодовика і знов сходимо на морену. Льодовик тепер лишень праворуч, а ми простуємо карколомним скелястим схилом, стрибгючи з каменя на камінь, злязючи з брили на брилу. Ще нижче почалася смуга буйної альпійської рослинності, понад зріст людини заввишки, ясно вкритої різнобарвними незаними квітами. Повітря ж дзвенить від дзюркотіння безлічі струмків, що збігають вниз од талого снігу, там далі зливаючись разом і утворюючи могутню Долру. Ще нижче простуємо вже вузенькою стежкою - карнином понад лівий берегом Долри. Стежка майже рівна, але йти нею забарно, бо надто вузька Я майже весь час доводиться пильнувати, щоб не зірватися вниз у зеленуваті піявкі хвилі. Стрімкі береги поросли могутнім шпильовим лісом, і коли часом стежка завертає у рогкий його сутінок, під ногами м'яко шарудить ніжна пір'яста папороть, а тонесенькі гілочки підліску лоскочуть обличчя і ціпляються за волосся. Шлях непомітно, але уперто веде все вниз; нарешті переходимо досить міцним деревляним містком бурхливий приплив Долри Я простуємо вже лісовою гушавиною. Могутні дерева гігантськими струнками колонами плується до неба, верховіття вгорі перепелелось густим накриттям, а землю крив товстим килимом шар хвої, на якій, немов на кризі, ковзаються ноги. Через зелене склепіння вгорі золотими бризками пробивається сонце, але тут, вишу, сутін і вогкість.

Нарешті вихолпюємося з похмурих склепінь лісу на сонячне світло Я хочеться крикнути з несподіванки. Перед очима у нас розпростерлася довгаста зелена долина, обабіч її обтинають високі стрімкі пасма гір, укріті буйним лісом. Попереду врізалася гострою білою маківкою в небо Лайла, а позаду над могутніми своїми льодовиками стремить червоною - сірою масою неприступна Ужба, немов похмурий, але величний готичний палац на мармуровому підмурівку з двома химерними банями - верховинами, облямованими де - не - де тонкими різьбленими прикрасами з вічного снігу.

Хоч за ввесь цей день ми тільки Я бачили людей, що зустріли двох пастухів, але крапна не робить сумного враження. Надто багато тут світла Я баря. Проте далі долиною вже помічаємо ознаки людської присутності. Немов оксамитні килими всіляких зелених одтінків, порозкидано навкруги чотирьохкутні клаптики жита, ячменю, сіножатів. Найбільше сіножатів. На цьому яскраво зеленому тлі сірими латками рябіють невеличкі млини, деревляні без вікон хатки. Праворуч, ближче до гори, наїхалася піявними гребнями річка.

Нарешті, надходимо до села Я простуємо вузенькою вуличкою, яку раз - у - раз перетинають досить таки широченькі струмки, з попереданими через них не зовсім зручними кладками — стовбурцями невеличких дерев. Далі вуличкою надбудуємо цілий гурт людей. Вітаємося. Відповідають привітно, обступають нас, розпитують, звідки ми. Дехто трохи розмовляє російською мовою.

Що дуже приємно вражає в Сванеті і відразу впадає в очі, це те, що там немає такої прикрі відмієваності жіноцтва від чоловіків, як здебільшого скрізь на Кавказі. В натовзі, що оточив нас, жінок було чи не найбільше, Я вони почували себе, очевидаючи, дуже вільно, зачіпали розмовою нас, жартували з нашими провідниками. Будовою тіла сванки теж відрізняються від інших кавказьких жінок, не тільки тендітні, а кремезні Я скидаються швидше на українок, одягнені переважно в так званий міський одяг. Всеомуття мода перейшла неприступні гірські

перевали, й дівчата та молоді жінки зодягнені в узькі куценькі спіднички, що не у всіх навіть закривають коліна.

Чимало дивного пишуть і розповідають про казкову Сванетію, та насправжки вона ще дивніша, хоч дивус не кам'яними вежами і не середньовічним устроєм, про які прочитасмо в кожній навіть невеличкій статті. Що справді вражас і будить подив — це та швидкість, з якою законсервованій у крижаній непроході нарід переступив до нашої радянської сучасності, і переступив навіть не з середньовіччя, бо в середині віки існували міста, буяла торгівля й розвивалися ремесла, тимчасом як у Сванетії досі зовсім не було та й нема торгівлі, ні хоч будь-якого виробництва, окрім обмеженого вузькими рямцями, що не виходить поза околицю кожної окремої господи. Правда, у кількох сванетських селах тепер поодиночно кооперативи, але цілковита відсутність колісних шляхів утворює неймовірно труднощі для нормального їхнього існування. Тільки чотири - п'ять місяців на рік є можливість довозити крам в'ючаками, та довіз цей обходиться надзвичайно дорого: наприклад, 1 пуд соли в Бечойському кооперативі коштує чотири - п'ять карбованців і, звичайно, не доводиться й дивуватися, що асортимент у крамниці якихось шість — сім назов.

Та коли за тепла з можливість підтримувати так - сяк зв'язок з іншим світом, то суворотини сванетської, що тривас сім - вісім місяців, усі перевали так закидас снігом, що переходити через них можна тільки з величезним ризиком для життя; отож і не дивно, що більшість тих, хто, гнані голодом, наважуються йти страшними цими урвищами, щоб купивши якийсь злиднений пуд зерна, перенести його на власній спині додому, так і не вертаються вже ніколи до рідної оселі й аж на весні потоки з розталого на високостях снігу виносять на своїх хвилях тіла безталанних мандрівників.

Найпекучіша потреба сванів, про яку криком кричать і старі й малі — це потреба шляхів, і Радянська влада розпочала будувати шосе від Месті, столиці Верхньої Сванетії, до Джварі. Звичайно, будова такого шосе вимагас титаничних зусиль, бо його доводиться перекидати через глибочені провалля й вибивати карнизми на стрімких скелях, та не зважаючи ні на що робота ця посувається. Влітку р. 1929 Союзний Уряд асигнував на будівництво Сванетського шляху 350 тисяч крб. Досліді вже закінчено цілком і саме посередині проведено на 13 кілометрів шосе, завширшки на шість метрів. Це величезна широчина, як на гірський шлях. На 1930 рік Союзний Уряд асигнував 800 тисяч крб. і роботи почнуться з боку Джварі. За п'ятилітку все шосе завдовжки на 108 кілометрів має бути скінчене. Правда, це шосе не розв'язує остаточно питання, бо зовсім не зачіпас Нижню Сванетію, але щоб з'єднати Нижню Сванетію з Верхньою шляхом, з якого можна б користуватись і в зимку, для того треба зробити тунель під Латпаським перевалом, а така справа потрібус величезних коштів і здійснення хіба далі в майбутньому.

Бездоріжжя чи не найголовніша причина невиспущих злиднів сванського селянина. Відтягати від ринків, він не використовує природних багатств своєї країни, а багатства ці величезні — цінні породи лісу, кам'яне вугілля, олово, мідь, сурма, асбест, мармур і, навіть, золоту.

Опріч того Сванетія має колосальні запаси «білого вугілля» і розкішні азійські пасовища. Ці останні, правда, мало використовуються, бо переселившись сюди яких дві - три тисячі років тому, свани принесли з собою й звичку до хліборобства, а воно зовсім не пасує до високогірської країни, де нормальна форма господарства — тільки скотарство. З надлюдською енергією та витривалістю обробляє сванський селянин миршавий клапчик свого поля, раз - у - раз обнищаючи його від каміння і завалів, але врожаю не вистарчас і на „голодний пайок“, дарма, що цей урожай переціню вищий, ніж навіть у чорноземних країнах, отже переважна більшість чоловіків усіх частин Сванетії в кількості до п'яти тисяч іде на зиму на заробітки до своїх низовинних сусідів — у Мінгрелію, Імеретію та Абхазію на термін оз 3 - х до 7 місяців.

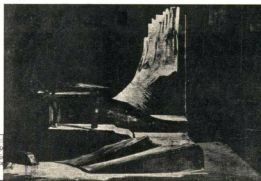

ПЕТРЕ ОШКЕЛИ
ТЕАТРАЛЬНОЕ ОФОРМЛЕНИЕ.
ШИЦА.
(УРВЕЛЪ АНОСТА)

ГЕОРГЕ АЛИБАБЕСКУ

ВУАНДИ В КУТАЦИ (ОРИС)

ТАМАРА
АЛАКЕЛИ
ТЕАТРАЛЬНОЕ
ОФОРМЛЕНИЕ
МАКЕТ

ордена Труда
его Прачи
ансья библі
і ясові КІН

-3-

ГРУЗИНСЬКІ ХУДОЖНИКИ В ХАРКОВІ (ДО ХРОНІКИ)

Друга причина злиднів сванських — це пережитки родового устрою: культ мертвих, купівля молодот, кривава помста й численні свята. Кожній родині завдає жлю, коли помирає хтось близький та як це, опріч жалю, б'є ще й по кишені сванського селянина, видно хоч би з того, що витрати на похорон і поминки кожного померлого коштують приблизно 500 — 600 крб. у рік на господарство. Випкуп за молодот, як перекласти на гроші буде теж приблизно рублів 500, а щоб справити весілля, треба 100 — 150 крб. Радянська влада заборонила цей дикусський звичай продавати жінок, та подекуди по закутках його ще додержують. Жахливий звичай кривавої помсти ще недавно примушував тікати світ за очі з насиджених місць цілі родини, над якими ця помста злилася; тепер, коли Радянська Влада розпочала з ним нещадну боротьбу, він поволі зникає: за час з 1917 до 1924 року загинуло від родової помсти 600 чоловіка (усієї людності в обох Сванетіях 23 тисячі), а останніми роками забито тільки 10 — 15 чоловіка. Щодо свят, то свани мають їх 3 — 4 на тиждень. Святкують п'ятиницю, запозичену в сусідів — мусульман: суботу, взятую у гірських сарелів; неділю, а як де то й понеділок. Звичайно, коли взяти на увагу, якої інтенсивної праці потребує сванське господарство, цілком зрозуміло, що така велика кількість свят дуже але відбивається на ньому.

Життя сванські — це переважно старезні камінні замки з чотирикутними п'ятиповерховими вежами, прикрашеними вгорі зубцями. Колись вежі ці використовували для військових цілей, тепер вони стоять порожнісінькі, тільки внизу складають часом сіно, а на третьому поверсі побачите купу турячих кісток, бо через якісь мисливські заборони не можна викинути найменшої кістки турячої, а треба їх усіх зберігати. У залі першого поверху живе через усю довгу зиму родина сванська разом з усією худобою; стійла прилаштовано попід стінами — корови та бики внизу, дрібний товар — вгорі. Яке там повітря, легко уявити з того, що немає ні вікон, ні димаря, ні якогосьбудь відутилі на вентиляцію. Освітлення й тепло дає багаття, що горить посеред цієї залі, а дим од нього стелеться вгору, знаходячи собі вихід крізь якісь випадкові розколини або стрільниці у вежі. Стіни закурени протягом століть, чорні аж блискучі. Звичайно, від хронічного недоїдання та антигігієнічних умов помешкання дуже поширені серед людності хвороби очей, а також наймовірно великий відсоток туберкульозу. Праці надзвичайно рідке явище у Верхній Сванетії.

Камінних цих замків найбільше у так званій Вільній Сванетії, яка ніколи не підлягала владі князів і можливо саме завдяки замкам і пощастило зберегти людності свою незалежність. Примітивно озброєне княже військо не здалося взяти важких кам'яниць. Проте поруч з замками тепер надібає часом і звичайні собі хати, зрізка навіть з вікнами. Це вже досягнення останнього часу.

Найперше селище, де ми спинилися — Бечо, колишній центр Верхньої Сванетії і резиденція князів Дадешкеліяні, що підкорили були три теми (округи) Вільної Сванетії, хоч поширити далі свою владу їм не пощастило. Тепер тут є вже пошта, кооператив і навіть медичний пункт. Ми потрапили саме в сінокос, і раз - у - раз бачимо, як поважні воли тягнуть шляхом санки, повнісінькі сіна. Дивне враження роблять одні санки влітку, але коліс тут не знають, жодний віл не вивезе колесного воза з такої стромовини.

Ще дуже дивус величезна кількість свиней, але якихось чудних: куллатих, смугнастих, здебільшого жиршавих. Кажуть, що чим більше свиней у господарстві, тим воно заможніше й культурніше, але в Сванетії це треба розуміти саме навпаки: свиней тут розводять тому, що вони нічого не коштують господареві. Годуються самі, бігаючи десь у лісі та приводаючи від диких вепрів поросят. Тим і пояснюється чудний смугастий їхній кольор. Вони так перемішалися з дикими свинями, що навіть важко назвати їх свійськими. Невелика користь господарству з цих занеханих здрибнелих, худих свиней.

Ось біля нашого перелазу спинився пастух, одягнений у турячу шкуру, хустром догори, з дірками замість рукавів та голими руками. Перше враження якоїсь

первісної людини, але виявляється, що він досить розвинений і мало не земляк — був у Києві, коли служив у війську, ще за старого режиму. Цікавиться радянським Києвом, розповідає, якого тяжкого подвійного гніту зазнавала тоді їхня околиця — і царського і князів Дадешкеліяні. Напізруйнована вежа край села — це вороняче гніздо князівське, там живе тепер недовбиток їхній: був зник у революцію, а тепер знову з'явився. Ніхто не звертає на нього уваги, надто великі у них здобутки, щоб зважати на князівську каліч. Живе, поки не шкідливий. А на початку революції у пень їх нищили. Над міру багато кривди зібралося — не сила була стерпіти. А тепер що вони? Порох оцей, — і плюнув зневажливо на землю.

Сідає сонце, кидуючи кривавий відблиск на стрімкі червонясті заломі Ужби. Згадується легенда про Меткіля - мисливця, що загинув, зірвавшись з верховини, покараний від богині Далі за зраду в коханні. Це не відблиск сонця, а кров Меткілева червонить похмуре каміння, волаючи до народу сванетського про помсту над жорстокою богинею.

Не душно стільки легенд склалося про грізну Ужбу. На думку чужоземних туристів, другої такої величезної та неприступної верховини немає ні в Європі, а навіть і в горах Тянь Шаня та Гімалаях. Вона вся така стрімка, що сніг на ній не держиться, й ціла верховина зноситься могутньою червоною - сірою будівлею, прикрашеною на краях двома стрункими баянями, лише деінде помережаним нижньою торочкою вічного снігу. Проте, нижче сніг є і обабіч Ужби течуть кілька льодовиків.

Назва Ужба сванською мовою значить „диво“ і „потвора“ Року 1907 ця потвора зеркала одинадцять англійських альпіністів, що всі загинули, намагаючись досягти її вершини.

— Приходьте ввечері, нашої музики послухасте.

Темна сутінь огортає землю, хмари поковтали зорі. Грому не чути, але раз - у - раз спалахує блакитна блискавка й чітко вирізблюються ряснолісті дерева на схилі гори. Крихітними ліхтариками плавно літають світунчики. У вогкій чорній тиші гуркоче річка.

Ударив смик по чануру — завів журливі пісні. Тихим дзенькотом струн вторус чанг. Ледве чути, з стуленими вустами вплив свій голос співець. Низьким рокотом прилучається бас другого співця. Обидва, не розтуляючи вуст, з поважними суворими обличчями, виводять сумовиті, але заспокоїливу мелодію. Це коли розіб'ється мисливець, зірвавшись з скелі, або поранить кого куля кровника, збираються товариші біля постелі страдинка, вгамовуючи мелодією біль, заколисуючи до вічного сну.

Музика сванів надзвичайно багата. Окрім силенної сили побутових, військових та мисливських пісень, є пісні принатурені до трудових процесів, які відповідають своїм ритмом рухам косарів, молотників, носіїв і т. п. Мелодія їх проста, але на прецуд гармонійна. Дуже поширені танки - хороводи на честь героїв чи то вигаданих чи справжніх.

Не зважаючи на свою відокремленість од усього світу, злидні та виключно суворі умови існування, свани на диво життєрадісний, лагідний, культурний і здібний нарід. Охота до науки у них неймовірна й не тільки в молоді, а навіть і в літніх людей. Один із наших провідників, вироблюючи найнезсильніші викрутаси ногами на нерівній кам'янистій стісці, в голос мріяв, як він вчитиметься на шоферських курсах, коли у Сванетії буде шосейний шлях. Шкільні вчителі не можуть нахвалитися здібністю школярів, чудовою їхньою пам'яттю та жадеобю, з якою вони накидаються на науку. Батьки дуже охоче пускають дітей до школи, дівчаток нарівні з хлопцями. Тут треба ще зазначити, що з дітьми у Сванетії поводяться дуже лагідно й ніколи їх не б'ють. Це саме можна сказати й про поводження з жінками. У громадському житті жінки беруть участь нарівні з чоловіками, виступають на зборах, промовляють дуже красномовно, хоч красномовство властиве всім сванам. Тепер у Сванетії є жінорганізаторка. Робота поміж жінками провадиться, правда, мляво, але й вже

З жінки члени партії і п'ять кандидаток, на загальну кількість членів партії 54 та кандидатів 78. Опріч того до 770 членів комсомолу — з поміж молоді обох статів.

Від Бечо до столиці Верхньої Сванетії — Местіє є два шляхи. Перший, короткий, через перевал Гул і другий, завдовжки кілометрів із 25, новою недавно розробленою батовою стежкою повз темні Латаль і Ленжері. Обираємо другий, довший шлях, як цікавіший, і, нав'ючивши на коня речі, виходимо по обіді з Бечо. Проминувши селище, починаємо сходити досить круто вгору до полонини, звідки востаннє мислюємо на пишній красноті Бечойської долини та вродливіцї Ужби, що немов на прощання скинула з себе серпанок жар, показуючи нам загадкове сіре обличчя, гранчасту банювату верховину.

З полонини стежка завертає в густі зарості дерев та буйного чагарнику. Часом десь на поворотці знову виринає видово пишної долини. Схід досить стрімкий, але поспішаємо йти. На перевалі вкритому м'яким оксамитом соковитої трави, насетяся череда Я табунець коней, але за перевалом характер місцевості раптом одмінється. Стежка падає досить похило, та замість соковитої рослинності тут частіше трапляється каміння. Трохи далі буде другий перевал — голий скелястий горб.

Ось уже задерлись і на цей перевал. Тут стежка прикро завертає праворуч і перед очима з'являється глибока долина. Високі башти далеких селищ надають їй суворого вигляду, якого не пом'якшує навіть зелень нив.

Ця велика кількість башт одразу впадає в очі Я викликає подив. У Бечо ми бачили тільки одну башту. Загарбавши частину Верхньої Сванетії, князі Дадешкеліяні звелили поруйнувати всі вежі, залишивши тільки в кожному селищі по одній, де жив ставленник князівський. Це робилося на те, щоб позбавити селянство Верхньої Сванетії його фортеці, бо досить часто вибухали повстання проти князівської влади. Але Вільна Сванетія, утримавши свою незалежність, зберегла Я вежі, а ми саме стоїмо на кордоні Верхньої і Вільної Сванетії. Темі Латаль, що Йому селища оце ми бачимо, завжди перше приймало та одбивало напади князівські. Звідси Я походить його назва „Латаль“ — в а р т а по сванському.

Простусмо чимраз далі. Праворуч стремить Лайла, звідси, з високоці, її видно надзвичайно добре. Це найдосяжніша з верховин Сванетського кряжа. Всім початкующим альпіністам радять починати сходити на гірські верховини саме з неї. Вона не дуже висока, як до інших казказьких велетнів — усього 4084 м. над рівнем моря — і не надто стрімка — на схилах її дуже добре держиться сніг. Незабаром повертаємо понад берегом Інгуру. Він надто глибоко внизу Я не робить великого враження. На відстані вода його видається тямно - сірою. Впадає в очі дуже цікава особливість. Раніш у долині Долри, а тепер тут, на правому схилі гірського пасма, куди стоїти обличчям до Лайли, чомусь попропадали ліси. Древа стоять дуже густо, але яксь посохлі, немов попалені. Зненацька з - за поворотки з'являється довга низка вершинків. На гарному вороному коні сидить огрядна дівчина в білому вбранні. Це — молода, ми зустріли весілля. Всі видимо на підпитку, але радо вітають нас і рухами запрошують приєднатися до них. Страшенно цікава нагода ближче обізватися з звичаями сванськими, але хлопчик, наш провідник, протестує. Він знає усього кілька російських слів, та ми розуміємо, що Йому рано вранці вже треба бути дома в Бечо. А тут весільчани аж насаджуються, вигукуючи нам щось, і хоч ми не розуміємо жодного слова, проте з рухів і виразу облич бачимо, що вони хочуть, щоб ми погуляли таки з ними на весіллі. Та наш хлопець рішуче підступос коня Я ступає вперед, і нам нічого іншого не лишається, як догонити його. Та ось із - за гірського пасма ліворуч починають повзти темні жарі. Сонце схилиється чим - раз нижче до обрію Я нарешті спалахує чарівна феєрія жарного заходу в горах. На небі похижними силустами хубляться олов'яні жарі. Поволі сутеніє, і фіялково сині тіні огортають все навколо, а останнє проміння сонця кидас через них пурпуровий серпанок. На гірському, але дивно мінливому тлі неба вимальовується біло - рожева верховина Тетнульда, переблискуючи золотими іскрами. „Тетнульд“ сванською мовою „білий“. Це біле завинало вічних снігів спринчилося

до такої його назви. Уява давніх сванів зробила з - цієї гори оселю богів. Але сутінь усе густішає. Барви бликнуть, зникають і западає ніч.

Цокають кінські копита на кам'януватій стежці, а ми похланцем простуємо вперед, бо вже чути далекий гуркіт грому. Темрява така густа, що не бачимо навіть і коня. Часом чуємо, як десь далеко шумить річка.

Нарешті, перед очима випливає кілька вогників. Невказно манячать обриси будівель. Ідемо вже вулицею Местіі. Вогники — освітлені вікна виконкому.

Ледве встигли увійти в помешкання екскурсбазу, як на дворі зашуміла злива.

Местія — центр Верхньої Сванетії завбільшки з невеличкий виселок. Це справжнє орляче гніздо, що примостилося у мальовничій, але дикій гірській улоговині. Ціле накопичення високих веж підкреслює потужну суворість красинду. Обік стародавніх замків стоять нові чепурні будівлі з вікнами і навіть з склом у них. Будинок виконкому двоповерховий. Але ці нові будівлі, хоч і роблять гарне враження, проте не пасують до загального архітектурного тла.

У Местії можна всебічно ознайомитися з побутом сванів і новим і старим. Людність тут не виключно сванська: є чимало грузин, службовців різних установ, москвичка — зубна лікарка. На великому майдані містяться опріч виконкому відділ банку, пошта, лікарня, кооперативна крамниця „Ужба“, єдина на всю Сванетію хлібня та кооперативна їдальня. Є також голярня і парня. Коли ми приїхали, саме відбувався суд над кровником. Кілька часу тому підчас сварки один сван убив другого. Вбивцю негайно заарештували, але коли варту вела його, брат забитого разом з кількома товаришами, зробили на шляху засідку й, одбивши від варті заарештованого, застрелили його. Проте незабаром усіх, що брали участь у тій засідці, заарештували. Треба сказати, що людність Сванетії сама обурюється проти цих випадків кривавої помсти й вимагає якнайсуворішої кари кровникам. Правда, консервативні елементи подекуди додержують нелюдського цього звичаю. Цікаво, що організатор засідки попівський син і на вбивство пішов великою мірою під впливом свого батька.

З Местії можна зробити цілу низку дуже цікавих екскурсій, зокрема на Ужбу: отож з давніх давен сюди прибуває сила туристів і наших і чужоземних, що йдуть найлегшим шляхом з півдня, від Кутаїса до Нижньої Сванетії і, переваливши у Верхню Сванетію через Латпарський перевал, виходять до Чорноморського надбережжя шляхом на Зугдіді, минаючи тяжкі й майже неприступні без спеціального устаткування перевали Головного пасма. Виконком Верхньої Сванетії вжив усіх заходів, щоб полегшити туристам умови харчування. Отож тим, що йдуть з Местії далі, продають на дорогу певну кількість хліба, цукру, консервів, не згадуючи вже про те, що підчас перебування у Местії можна досить дешево, як на сванетські умови, мати обід у кооперативній їдальні. Опріч того, порівнюючи добре налагоджено справу транспорту, й платня провідникам та за в'ючні й верхові коні підлягає певній нормі, виробленій від виконкому. Звичайно, такі великі вигоди є тільки в Местії, а по інших темі справа далеко гірша й часом, щоб наїхати коня, доводиться чекати два, або й три дні.

Саме перед тим, як нам рушати з Местії, прибув зав екскурсбазою, повідомивши, що їдів ставити залізні печі в будках на перевалах, отож нам тепло буде ночувати там.

Закупивши всього, чого можна було дістати їсти, та найнявши провідників, ми вирушили з Местії через темі Іпар та Каль на Латпарський перевал. Переймавши вислим містком Мульхру, що прудко несе зеленувато - ставеву воду, стиснувши нисоченими вузькими гранітовими берегами, подалися ми довгоостою долиною, порізанною часом провалями, через які обережно, але упевнено йдуть коні. Дивні оці гірські конячки! Манесенькі, тендітні, але майже ніколи не скинуть вони верхівця в провалля, так обережно йдуть вузькими стрімкими стежками - карнизами. Хіба що сама зірветься та покотиться з кручі, як це й трапляється часом сванам у дорозі. Тоді, звичайно, гине і кінь і людина, а чи то крам, коли тварина йде з

в'юком. Ось знову зринають ліворуч похмурі сірі вежі. — Звідси Наверіянї, — каже наш провідник. Голова виконкому Сванетїї, товариш Наверіянї — надзвичайно енергійна та діяльна людина й користується величезною популярністю поміж людиною.

— Нашим Наверіянї вся Сванетія держиться, — кажуть свани, й мають певну рацію, бо культурна робота, яку він завзято провадить — колосальна. Грамотних сванів усього 19,2%, але є вже 22 початкових школи та дві школи селянської молоді у Верхній Сванетїї, п'ять чотирирічок та одна школа селянської молоді у Нижній. Окрім того є ще дві чотирирічки у так званій Абхазькій Сванетїї — сванських виселках у Абхазїї.

За п'ятилітнім пляному Местїї будується десятирічка, яку скінчать в-осени 1931 року, а в Лакхулї семирічка, що її мають скінчити в-осени 1930 р. Потім на-значено провести телефон у всі темї Сванетїї і другу телеграфіну лінію із Зугдїді до Местїї (143 кілометри). Буде збудована у Местїї лікарня, водяний тартак. Є на-мір поліпшити тропу через Донгуз Орунський перевал, а також усіма силами сприяти туризмові, що велико важить для Сванетїї.

Ще трохи й починаємо сходити на Угурський перевал у гірському країж Загар. Схил надзвичайно стримкий і доводиться добре балансувати, щоб удержатись на конї. Перевал цей до двох кілометрів заввишки, й смуга лісу лишається внизу, а ми їдемо пишними альпійськими полонинами. З самого перевалу дуже гарний краєвид на долину внизу, прикрашену зеленню дерев та кив, і на трьохголову верховину Тетнульда, що кидає на неї відблиск своїх снігів. Давши перепочити ко-ням, починаємо сходити вниз. Простуємо до буйними заростями лісу, то пишними долинами, то сухим річищем. За якийсь час наближаємося до духану темї Каль, де маємо перепочити, а тоді мусимо сходити на Латпарський перевал.

З духана линуть пісні та п'яні вигуки. Альгоголь — велике лихо Сванетїї. Всі родинні події як: шлюб, хрестини, похорон, всі свята та зв'язані з ними вірніми ужитком самогону — араки. Часто - густо чверть усього урожаю переводиться на самогон. Хоч які тяжкі стежки сванетські, а мало не кожне господарство, щоб гнати самогон, має мідяний казан дагестанського виробу, привезений з величезними труднощами до Сванетїї.

Від Калю прикро повертаємо ліворуч і в'їздимо в густий ліс понад берегом Інгура. На височенній простовисній скелі примостився немов гніздо ластівки манастир Квиріка та Евлітї.

Ще далі й починаємо заиратися на Латпарський перевал. Під перевалом є будка Сванетського виконкому, де можна переночувати, і, як нам говорили в Местїї, у будці поставлено навіть пічку.

Конї їдуть вузьким глибоким рівчаком. Видимо це була стежка, а потім її розмило зливою. Нарешті дістаємося до будки. Нас зустрічає старезний дідусь. Йому, очевидно, сумно самому й він радий подорожнім. Ноги зовсім затерпні від цілоденної їзди верх, ото ж залюбки їдемо пішки подивитися на феєрію снігового паса в промінні заходу. Та барви вже згасли, і ми бачимо цілу низку снігових верховин, перетятих могутніми льодовиками, оповитих тільки фіялковими тінями. Бачимо й ушкулєське тємі — накопичення камінних замків, полідперезуваних зеле-ними нивами, та поволі й ці тіні вгасають, і ми вертаємося до будки. Там уже па-лиється й хоч повно диму, проте тепло.

Удосвіта вирушаємо далі. Латпарський перевал заввишки 2821 м. і там ча-стенько падає сніг, а то. буває, і метелиця закрутять. Але нам щастить: погода на-прочуд ясна.

З самого перевалу надзвичайно гарно видно верховини Головного й Сванет-ського країв: Ужбу, Шхару, Тутнульд. Навіть велетенє Ельбурс міреє далеко бі-лими конусами.

Латпарський перевал — це межа між Верхньою і Долішньою Сванетією. Спустившись з нього, попадаємо в зовсім іншу країну. Все частіш і частіш трапля-ється кукурудза, городи. Річкою Цхеніс Цхалї сплавляють дерево. Взагалі вся

околиця робить враження багатшої та краще залюдненої; якось на березі надibuємо навіть колесного візочка, а на низинах раз - у - раз бачимо виноградники. Ще одна ночівля під голим небом на березі Цхеніс Цхалі, де нас нежирлосердно покусали москiти — цей бич теплих низин,— і над вечір другого дня ми дістались до Орбелі, де наша подорож верхи кінчилась, і ми вже лінійкою, гарним рівним шляхом, виїхали до Кутаїса.

Наприкінці мушу сказати, що хоч і важкі стежки сванетські, але все ж вони цілком під силу людині середнього здоров'я. Подорож по Сванетії з огляду на те, що доводиться йти переважно пішки, коштує недорого, отож і матеріально вона приступна, а людність, скрізь радо вітаючи прийшлих, висловлює побажання, щоб якнайчастіше одвідували їхню країну з усіх усюдів нашого Союзу.